

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וירא, תשס"ו
מספר 627מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משוננת לב וגדלות דעה בפרשת העקדה

פרשנות ענפה דנה בנכונותו של אברהם לעקוד את בנו בלי לשאול לפשרו של צו הנוגד מוסר מקובל. גדלות אברהם מוסברת בין השאר ביראת השמים שלו, שהתבטאה בכיטול שיקול דעתו מפני אמת אלוקית.¹ השאלה אם מוסר אנושי ותובנה שכלית נדחים מפני תפיסה אמונית מנוגדת, היא נשוא דיוננו.

"אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה", מציין הרא"ה קוק.² המוסר אנושי הוא רלטיבי ונתון לפרשנות קונטרוברסלית. פעמים שמגבלות החשיבה האנושית וחוסר ההעמקה בהבנת טבע האדם גורמים לטעויות בהגדרתו ובתיחומו.³ על אף יחסיותו של השיפוט המוסרי, קיים קונצנזוס בעולם הפוסט-פגני בדבר שפלותו של מי ששוחט צאצאיו על מזבח אמונתו. אברהם עצמו נאבק בעבודת אלילים שכללה זביחת אנשים.⁴ מהו אפוא ההבדל המהותי בין עוולתו של מקריב בנו למולך באמונה תמימה,⁵ להידורו של זוכח יוצא חלציו על מזבח העקידה?

עיון במקרא מעצים את התהייה על מעשהו של אברהם. על פליטי המבול נאסר הרצח במצוות התורה (בר' ט: ה-ו). על בני דורות ראשונים לא נאסר הדבר במפורש,⁶ וייתכן שמוסר פנימי טבעי הוא אשר התווה את גבולות המותר והאסור. ואולם הריגת הבל וחטאי דור המבול ממחישים לנו את מגבלות החוסן המוסרי הטבעי. בהעדר איסור פורמלי על רצח, לא הואשם קין במישרין בביצועו, אף לא הוקע על השחתת צלם אלוקים,⁷ והטענה כלפיו לא הייתה אלא על העדר ריסון עצמי מצדו. חוסנו המוגבל של המוסר האנושי הטבעי חייב הטלת מרות אלוקית שתציל את האנושות מהכחדה עצמית, ואכן עם יציאת נח מהתיבה פורסם צו אוניברסלי מחייב: "שפך דם האדם באדם דמו ישפך" (ט: ו). האיסור נומק בטיעון אידיאי: "כי בצלם א-להים עשה את האדם",⁸ וטעם האיסור הנציח את תוקפו. מעתה, הפוגע בנזר הבריאה ובנציג הבכיר של הא-ל עליו אדמות, הרי הוא כמשחית את צלמו של הא-ל וכמחבל בייעודו של מי שנברא בצלם אלוקים. ערך קדושת החיים שזור בסיפורי התורה, ואברהם עצמו השקיע מאמצים לא-מבוטלים בהצלת צדיקי סדום מאבדן. ברור אפוא שהאמת האלוקית שוללת הריגת אדם חף מפשע, ונשאלת השאלה על שום מה ניאות אברהם לפעול בניגוד לאמת זו?

¹ ראה למשל ר' אהרן קוטלר, **משנת אהרן - מאמרים ושיחות מוסר**, מכון ירושלים תשד"מ, הכותב: "דהיראה מסירה כל הספיקות והמבוכות".

² הרא"ה, **אורות הקודש ג**, מוסר הקודש, ראש דבר, כ"ז.

³ דוגמה לחשיבה פגומה מבחינה מוסרית: מדרש זוטא, קהלת (בוכר) פרשה ז ד"ה אל תהי: "אמר ריש לקיש כל מי שנעשה רחמן על אכזרים נעשה אכזר על רחמנים".

⁴ "וכן היתה בזה סתירה למה שנלחם אברהם כל ימיו לעקור את טעויות דרכי האומות להקריב את בניהם", ר' אהרן קוטלר, שם.

⁵ הרב שלמה אבינר מציין כי מעשה אברהם בעקדה התאפיין בתמימות חכמה: "ועתה ריבוננו של עולם מבקש מאברהם אבינו לוותר על כל האידיאלים שלו: על אהבת בנו, על לא תרצח... אלא שזהו ניצחון התמימות. תמימות אינה בהכרח שטחיות ובערות; תמימות היא חכמה גדולה, ויחד עם זה ידיעה שיש גבה מעל גבה". ראה דף שבועי לפרשת וירא, תש"ס (מס' 311). עובד האלילים הכיר אף הוא במגבלות יכולתו וסגד לכוח עליון.

⁶ רמב"ם, הל' מלכים ט, א' סבור שאף אדם הראשון צווה על איסור שפיכות דמים. בחז"ל יש סברה שעל אדם הראשון עצמו נאסרה שפיכות דמים, ואילו שאר בני האדם לא נצטוו על כך עד תום המבול. ראה הרב זולדן, דף שבועי לפרשת נח, תשס"ה (מס' 570). ראה גם הרב ברוך הלוי עפשטיין, בר' ב: טז סימן לח.

⁷ העובדה שקין לא הואשם בהשחתת צלם אלוקים מעלה אפשרות שהוא ובני דורו לא ידעו על משמעותה הסימבולית של ישותם שהוזכרה קודם לכן בבר' א: כז.

⁸ ההבחנה בין האדם שנברא בצלם אלוקים לבין בע"ח שאינם בצלם אלוקים היא שאפשרה היתר אכילת בעלי חיים, בר' ט: ג.

מי שמנסה להצדיק את ציווי העקדה בטענה שמחולל היקום יכול לשנות הוראותיו על-פי רצונו,⁹ מניח שאמירותיו של הקב"ה נתונות לשינויים. מה הטעם אפוא בהיענות חפזה להנחיה העשויה להתבטל, בייחוד כאשר מדובר בעניין כה חמור של פגיעה בצלם אלוקים? הדיאלוג של אברם עם בוראו מלמד שאברהם האמין בקיום הבטחותיו ארוכות הטווח של ה' ולא התייחס לאמירותיו כאילו היו הפיכות. הוא היה בטוח שייולד לו בן, שיהיו לו צאצאים לרוב וזרעו יירשו את הארץ. גם בוויכוח בעניין סדום ביקש לוודא עקיבות רחמי ה' על כל ברי לבב. והשאלות עומדות בעינין: מדוע נמנע אברהם מלשאול את שולחו כיצד מתיישבת הסתירה בין צו העקדה לאיסור ההריגה? מה הניעו להזדרז להשכים בבוקרו של יום ולהתחיל בצעידה אל עבר אתר הזבח? האם החיפזון בהעלאת יצחק כעולה ראוי להיחשב כמעשה נשגב? על שום מה רואה אומת הנצח במבחן העקדה מעשה עילאי של אברהם ומציינת אותו בפיוטיה ובתפילותיה?

שיקול דעתו של יצחק מעורר אף הוא תהייה, שכן יצחק הכיר את האיסור הנצחי לשפוך דם ואת טעמו של איסור זה. לכאורה היה עליו לטעון שהקרבתו סותרת את האיסור, להתנגד לה, ולפי הצורך אף להרוג את אביו משום "הבא להרגך השכם להרגו".¹⁰ אמנם עיקרון זה של ההגנה העצמית מופיע במקורות מאוחרים, ברם מדובר בערך קיומי בסיסי שאינו מצריך חקיקה מפורשת בתורה. יתר על כן, אילו היה המצע הערכי בתקופת האבות שונה מהמקובל בתקופות מאוחרות יותר, והזכות להגנה עצמית, לדוגמה, לא הייתה ידועה להם, כי אז היה שוני זה בתרבותם משמיט את הבסיס המוסרי להצבת האבות כדגם מחנך לדורות עתידיים. המימרה "אבות קיימו את כל התורה כולה" יוצרת את הבסיס הנורמטיבי המשותף למייסדי האומה ולממשיכי דרכם בכל דור ודור.

עיון במאפיינים המייחדים את פרשת העקדה מבהיר את פשרה. דילמות ולבטים שקדמו לניסיון זה נפתרו תוך שילוב הרמוני של אמונה ושיקולים רציונליים. כך היה במפגשם של אברהם ושרה עם פרעה ואבימלך וכך היה באירועים אחרים. הבשורה על לידת יצחק הייתה חריגה; היא עוררה תהיות באשר להיתכנותה, עקב הסתירה שבין פירוש בגיל זקנה לבין חוקי הטבע. עם זאת, היו בקרב בני דורות ראשונים לידות בגיל מופלג, ונותר רק להאמין שתופעה חריגה זו תשוב ותתרחש אצל זוג המתבשרים.

דילמת העקדה הייתה שונה מקודמותיה. היא שיקפה קונפליקט בלתי-פתיר בין הבטחת הקב"ה לבין מוסר אנושי קמאי ותובנה רציונלית. אברהם העלה את אמונתו מעל הגיונו ורגשותיו, נטל את המאכלת ופנה לשחוט את בנו. שכלו הזדעק "פסיק רישא ולא ימות"? ו"שפך דם האדם באדם דמו יישפך". הניף את הסכין, מוחו הזכירו "כי ביצחק יקרא לך זרע". קרב את הכורת לצוואר בנו, רגשותיו פיעמו על יחידו אהובו.¹¹ באמונתו ידע כי מעבר לאופק תפיסת האדם מצוי פתרון שמימי לסתירה, ברם את טיבו של הפתרון לא הכיר כלל. נכונותו להשלים את המעשה שנצטווה לעשות, גם בלי לדעת מהו הפתרון לכל השאלות שמעשה זה מעורר, בבחינת "נעשה ונשמע", העידה על גדלותו.¹² אילו היה ניגש למעשה העקדה מתוך הכנעה עיוורת, בהנחה שבורא העולם רשאי להפוך דעתו, לחזור בו מבשורות טובות ולהתיר רצח, הייתה נפגמת יראת השמים שלו,¹³ אף היה נתבע על כוונה לשפוך דם. לולא האמין בקיום פתרון לסתירה, היה חייב להשהות מעשהו ולברר את הסתירה שבהוראת העקדה.

אברהם ייחס שלמות הרמונית למכלול מעשי ה'. בד בבד הכיר בזה שמגבלות התפיסה האנושית מונעות הבנת שלמות זו של הדברים. לידת יצחק נגדה אמנם את חוקי הטבע, ברם חוקים אלה נועדו לשרת את התכנית האלוקית, וכאשר עלה רצון מלפניו התרחשו אירועים החורגים מדרך הטבע. כך היה בפעילות איתני הטבע במבול וכך היה בסדום ועמורה.

הזיקה בין אמונה ותובנה אנושית הובנה על ידי שרה באופן שונה מאשר אצל אברהם. שרה הטילה ספק בתוקפה של אמונה שסתרה היסק רציונלי והתקשתה לאמץ בשורה שסתרה חוקי טבע תקפים - "ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן" (יח:יב). כך אפשר להבין גם מדוע נמנע אברהם מלספר לשרה על הבשורה בדבר לידת יצחק עם היוודע לו הדבר (יז:יט). לפחות הכתוב אינו מעיד על כך שסיפר). מסר זה, הנוגד את חוקי הטבע, היה מתקבל על-ידה בתמיהה, ונדרשה מעורבות ה' על מנת ששרה תבטח במימושה של הבשורה (יח:יג-יד).

דרכי החשיבה השונות של שרה ואברהם השפיעו על השוני בעמדותיהם כלפי הגר ובנה. שרה חזתה כי שוני זה יוביל למחלוקת קשה לגישור. לא בכדי הפנתה את משפטה אל ה': "ישפט ה' ביני וביניך" (טז:ה), ולא הסתפקה בדיאלוג ישיר עם אברהם. היא תמחה על שיקול דעתו של אברהם בטיפול בבנו בכורו, שיקול דעת שלא הלם את אמונתו. הכיצד יכול היה גדול המאמינים, מי שיצא חוצץ נגד שטף האלילות וההדוניזם, למנות בין יורשיו ממשיכי דרכו אדם שקרא תיגר על השקפתו, ששלח ידו בעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים? הזוהי הרמוניה בין אמונה בא-ל אחד לבין הנהגה יום יומית? כלום אברהם לא זכר את תגובתו החריפה של ה' כלפי ברואיו שאחזו במעשים הדומים לישמעאל בדור הפלגה ובסדום? עקב כך הציגה שרה תביעה אולטימטיבית: "גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (כא:י').

⁹ ראה יונה בר מעוז, דף שבועי לפרשת וירא, תשס"ד (מס' 522).

¹⁰ דין "הקם להרגך השכם להרגו" אינו חל על חייבי מיתות בית דין כלפי שופטיהם והמוציאים לפועל.

¹¹ ראה המדרש על שיחת השטן עימו בבראשית רבה לכב: ד.

¹² המדרש מתאר את העקיבות בדברי הקב"ה, כפי שהתבררה בסיום ניסיון העקדה: "אמר לו הקב"ה: ... בשעה שאמרתי לך 'קח נא את בנך' וגו', ומוצא שפתי לא אשנה', כך אמרתי לך: שחטהו? לא! 'העלהו'! אסיקתינה - אחתייה" (בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק נ, יב).

¹³ הראי"ה קוק שם, "אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה". מקריב בנו למולך ראוי לכל גינוי על אימוץ אמונה שפולחנה נוגד מוסר טבעי.

אברהם נמנע מלדחות את דרישת אשתו. הוא הבין את עומק הקונפליקט בין אמונתה לבין תפיסתו שלו המצדדת בשמירה על זיקה בין אב לבנו גם בשעה שהבן מקדיח תבשילו - "וירע הדבר מאוד בעיני אברהם על אודת בנו" (כא:יא). וכיצד מגשרים על הבדלי גישות אלה? מענה ה' הכריע בקונפליקט המידי והעקרוני; אברהם הצטווה להרחיק את ישמעאל מירושתו. כך נעשה תפקודו של אברהם הרמוני בעיני הבריות. הקב"ה שרחמיו על כל מעשיו פרש חסותו על המגורש ובירכו בריבוי צאצאים. בד בבד הובהר לכל כי מי שמשתייך אורחות חייו על שפיכות דמים הוא בבחינת ייחור זר, "פרא אדם", חסר גבולות עצמיים, דבר המתבטא ב"ידו בכל ויד כל בו" ואינו עוד חלק אינטגרלי מגזע מורשת אברהם.

המקרא וספרות חז"ל עשירים בתיאור קונפליקטים בין הכרעה אמונית לשיקול דעת אנושי-שכלי, ואף מתווים דרך הכרעה במצבים של סתירה כזו. דרך האמונה תועדף בשעה שציווי אלוקי מורה על כך במפורש, כבמעשה העקדה. בהעדר צו אלוקי מפורש, נתבע האדם לקיים אורח חיים אמוני ההולם תהליכי חשיבה רציונליים והימנעות מנקיטת דרך הסותרת אותם.

ד"ר יוסף קליין
ביה"ס לחינוך